

A TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÁS SZAKIRODALMI INFORMÁCIÓELLÁTÁSÁNAK NÉHÁNY PROBLÉMÁJA NYUGAT - EURÓPÁBAN

Láng Imre

Művelődésügyi Minisztérium

1970-ben három hónapos UNESCO-ösztöndíjjal tanulmányutat tettem Svédországban, Nyugat-Németországban, Angliában és Franciaországban. A tanulmányut lehetőséget adott arra, hogy megismerkedjem a társadalomtudományi kutatás szakirodalmi információellátásának megoldásra váró néhány alapkérdésével. Munkatervemben egyfelől az információellátás megszervezésének, másfelől az ellátás tudománypolitikai, tudományszervezési összefüggéseinek tanulmányozását tűztem célul. A célkitűzésből következően részben az információellátásban közreműködő vagy arra potenciálisan alkalmasnak mutatkozó intézményeket látogattam meg, részben kerestem annak a lehetőségét, hogy kapcsolatba kerüljek azokkal a szervekkel és intézményekkel, amelyek az információellátás fejlesztésére is kiható tudománypolitikai és tudományszervezési tevékenységet végeznek. Ugyancsak tanulmányutam céljából következett, hogy igyekeztem kapcsolatot találni az információellátás tényleges vagy lehetséges címzettjeivel, az "információfogyasztókkal" is.

Az alábbiakban a tanulmányut néhány fontosabb tapasztalatáról kívánok számot adni, főként olyanokról, amelyek a hazai társadalomtudományi információellátás fejlesztését célzó munkálataink szempontjából lényegeseknek tűnnek. Mivel a társadalomtudományi információellátás ügye a kibontakozás, a problémák tisztázása korát éli, megállapításaim nem kikristályosodott állapotokat tükröznek, hanem fejlődési tendenciák érzékeltetését szolgálják.

TUDOMÁNYFEJLŐDÉS ÉS TÁJÉKOZTATÁSÜGY

A társadalomtudományi kutatás információellátásának problematikája egyre inkább előtérbe kerül a meglátogatott nyugat-európai országokban. E folyamat fő mozgató rugója az a felismerés, hogy növek-

szik a társadalomtudományok jelentősége, a kutatási eredményekre mind fokozottabban tartanak számot a társadalmi tevékenység különböző területei. Egyesek társadalomtudományi "forradalomról" beszélnek, amelyek egyik mutatója a társadalomtudományok egyetemi oktatásának szélesedése és differenciálódása, elsősorban azon diszciplínák vonatkozásában, amelyekre az utóbbi időben mind nagyobb figyelem összpontosul. /Az egyetemi oktatás terén végbement fejlődést jól érzékeltetik az angol egyetemeken végzetek adatai: az 1968-ban zárult évtized folyamán 190%-kal nőtt a társadalomtudományi szakokat végzetek száma, ugyanakkor a növekedés a természettudományok terén csak 113%-os, a műszaki tudományok vonatkozásában 105%-os volt. / A növekvő szakemberkinálatra fokozott - a kínálatot meghaladó - kereslettel reagálnak a központi és helyi államigazgatási szervek és más, társadalomtudományi végzettséget igénylő hivatások, szakmák. Az állami szervek részéről megnyilvánuló szakemberkereslet összefügg a "jóléti állam" koncepciójával is. Ezek a szervek egyre több, a társadalom életjelenségeit tükröző, tudományosan elemzett tényadatra tartanak igényt, amelyek hiánya állami feladatok ellátását gátolja.

A társadalomtudományokkal szemben jelentkező követelmények fokozódása és a társadalomtudományi szakemberek számának növekedése jelentősen emeli a potenciális információfogyasztók számát, növeli az információellátással kapcsolatban megmutatkozó elvárásokat és a szükségletekhez képest messze elmaradt információs szolgáltatások fejlesztésével együttjáró gondokat. A társadalomtudományi információügy olyan helyzet elé került, amelyet az jellemez, hogy ugrásszerűen kellene behozni az elmaradást és jóformán előtanulmányok, stabil tapasztalatok nélkül kell teljesítőképes szolgáltatásrendszert teremteni.

Ez természetesen irreális követelmény. A társadalomtudományi információellátás ügye ez idő szerint még inkább a problémák tudatosulásának, semmint megoldásának stádiumában van. A folyamat fő pozitívuma az, hogy megfogalmazódnak és exponálódnak a megoldásra váró alapkérdések, vitatkoznak róluk és érzékelik, hogy az alap- és az alkalmazott természettudományi információellátás problematikájától eltérő kérdéskomplexumról van szó. Az eltérések érzékelése előfeltétele az elvi tisztázásnak és a gyakorlati megoldások kialakításának, ugyanakkor a nyitott kérdések sokaságának kutforrása is: nyilvánvalóvá válik, hogy a "science and technology" információellátása terén kitaposott utak nem lesznek minden esetben járhatók a társadalomtudományi tájékoztatásügy uttörői számára.

Az eltérések hozzávetőleges megfogalmazásakor általában arra szoktak hivatkozni, hogy a társadalomtudományok több tekintetben különböznek az alap- és az alkalmazott természettudományi diszciplínáktól. Az eltérések jellemzéseként megemlítik, hogy a társadalomtudományok nagymértékben differenciáltak; egymással és több humán tudomány-nal összefonódnak, átfedéseket mutatnak, de az elkülönültebb társadalomtudományok is sok ismeretanyagot vesznek át más területekről; a társadalomtudományok viszonylag újkeletűek és nem kielégítően definiáltak, s részben emiatt strukturájuk és terminológiájuk labilis; vizsgált tárgykü változó stb. /Meg kell említeni, hogy a társadalomtudományok gyűjtőfogalmának tartalma is vitatott. Szűkebb és tágabb értelmezése van, s ennek megfelelően kevesebb, illetve több diszciplínát sorolnak e gyűjtőfogalom alá./

Ezek és más jellegzetességek következtében a társadalomtudósok és a más szakterületeken működő kutatók információigényei több tekintetben eltérnek. Az eltérések közül főként azt emelik ki, hogy a társadalomtudományi kutatás szempontjából jelentősnek, relevánsnak minősülő információk szóródása általában nagyobb foku, mint a természet-tudományoknál, emiatt igen nehézkes a ténylegesen szükséges információk azonosítása; óriási mennyiségű efemer jellegű információval kell dolgoznia a kutatóknak; nagyfoku szelekcióra van szükség az információszolgáltatásnál és -használatnál; egyes nézetek szerint aligha lehet a közeljövőben számítani a társadalomtudományi információellátás gépesítésére, mert általában nem állnak rendelkezésre a gépi uton előállított indexek és más eszközök.

A társadalomtudományok eltérései a többi diszciplinától és az információigények ebből eredő különbségei - ez az a problémakomplexum, amelynek vizsgálatától és fokozatos megoldásától a társadalomtudományi információügy előrehaladását várják. Számos tényező gátolja azonban a fejlődést. Mindenekelőtt az, hogy a társadalomtudományi információszolgáltatás fontosságának hangsúlyozása ellenére sem eléggé következetesek a tett lépések, nemigen lehet frontáltörésről beszélni. Angliában értesültem a legátgondoltabb intézkedésekről, de ezekről sem állítható, hogy rövid időn belül megoldást hoznak. A fő problémának azt láttam, hogy az ellátandó tudományterületek keveset tesznek saját információellátásuk megjavítása érdekében. Nem sikerült felderíteni, hogy az ellátandó tudományterületek bármelyike napirendre tűzte volna az információellátás fejlesztésének kérdéseit. Így a kezdeményezés általában a könyvtári szervekre, intézményekre hárul, feltéve, hogy szakirodalmi információról van szó.

Mivel a társadalomtudományi szakirodalmi információellátás fejlesztése ma még többnyire könyvtárfejlesztési kérdésként jelentkezik, szükségképpen olyan könyvtárpolitikai /illetve dokumentációügyi/ kérdésekkel is szembekerültem, amelyek összefüggése az információellátási problematikával csak közvetve, áttételesen érzékelhető. Ennek ellenére - éppen az információpolitikai összefüggések miatt - foglalkoznom kellett velük, de arra irányult igyekezetem, hogy e kérdéseknek csak az információügy szempontjából jelentőséggel bíró oldalait tanulmányozzam. Nyilvánvaló például, hogy a szakirodalmi állomány - mint információellátási bázis - beszerzése, hiányainak pótlása, teljessége, a kereskedelmi forgalomban megszerezhetetlen publikációk és a kutatási eredményekről számot adó dokumentumok ügye stb. elválaszthatatlan az információellátás fejlesztésétől. Mégis - mellőzve a szakirodalmi állomány biztosításával kapcsolatos kérdéseket - figyelmet olyan problémákra összpontosítottam, mint a beszerzett, különböző típusú dokumentumok információértéke, a belőlük képezhető információszolgáltatások előállítás stb.

AZ INFORMÁCIÓHASZNÁLÓK NÉZETEI

A mellőzendő és vizsgálandó kérdések e szétválasztása már csak azért sem bizonyult könnyűnek, mert a társadalomtudományi információellátás fejlesztése sokak szemében még ma sem jelent többet, mint

fejleszteni a könyvtári szolgáltatásokat általában. Mi egyéb kell egy társadalomtudósnak - lehetett ismételt hallani - mint egy jól felszerelt könyvtár, ahol "mindent" megtalál a kutató, és ahol úgy van rendszerezve az állomány, hogy abban különösebb könyvtárosi segítség nélkül eligazodik?

Az efajta nézetek mögött a társadalomtudományi kutatás információs igényeivel kapcsolatos bizonytalanság húzódik meg. De összefügg ez a bizonytalanság a könyvtárak lehetőségeivel, teljesítményeivel kapcsolatos tájékozatlansággal is. Nem kevesen vannak, akik éopen ezért leegyszerűsített következtetéseket vonnak le a könyvtárhasználatból leszűrt tapasztalataikból. A tájékozatlanság, a tények és lehetőségek kellő ismeretének hiánya kétfajta szélsőséges nézet táptalaja. Mi sem egyszerűbb, mint kijelenteni bizonyos negatív /vagy nem eléggé pozitív/ tapasztalatok alapján, hogy a könyvtár konzervatív intézmény, amely nem képes lépést tartani a fejlődés követelményeivel, képtelen - vagy nem eléggé gyorsan képes - ráhangolni a modern technika nyújtotta lehetőségekre, nem elég fogékony az új iránt, következőképpen: hagyjuk figyelmen kívül és kísérletezzünk valami más intézménytípussal, amely rugalmasabban reagál a modern idők diktálta igényekre. Az ilyen nézetekkel ellentétben a másik véglet viszont mindent a könyvtártól kér számon. Ha pedig a kapott szolgáltatások a várt színvonal alatt maradnak, vagy ha a könyvtártól funkcionálisan idegen feladatok ellátását követelik meg és ennek lehetetlensége beigazolódik - ismét az a sommás ítélet hangzik el, hogy lám, fejlődés-képtelen szervezettel van dolgunk. Mind a könyvtári potenciál lebecsülése, mind annak irreális tulbecsülése tehát azonos konklúzió levonására készítenek: új utakat kell keresni.

Mind a társadalomtudományi kutatás információigényeinek tisztázatlansága, mind a könyvtárak szerepének és lehetőségeinek alábecsülése, illetve tulbecsülése azonos problémára utal: hosszú utat kell még megtenni, amíg a társadalomtudományi kutatás felismert, rendszerezett információigénye és az információkat rendelkezésre bocsátó intézmények szolgáltatásai összhangba kerülnek egymással. Sokszor lehet olyan nézetekkel találkozni, hogy az információ igénylői és előállítói ma még párhuzamos utvonalakon közlekednek, nem találkoznak össze. A szaktudomány forrásanyagának differenciálódását, bővülését, egyre nehezebben áttekinthető voltát érzékelő kutató nem fordítja át az információellátó intézmény szakmai nyelvére az információszerzés növekvő gondjait. Minél több, szakterületéhez igazodó és időrabló forrásfeltáró munkát megtakarító információt kér számon könyvtárán, de ezek az igények a kutató által elérni kívánt cél, az alkotói felhasználás aspektusából fogalmazódnak meg, ami az esetek jelentős részében nem elégséges az információ előállítója számára. Az utóbbi - az információigények kellő ismerete hiányában - szükségyszerűen a saját elgondolásait érvényesíti, s célravezetőnek tartott szolgáltatások indításával és fenntartásával próbál a feltételezett igényekhez közelíteni. Az aktív információszolgálat kiépítésére irányuló erőfeszítések során létrejött szolgáltatások általában az alkalmazott természetudományok terén bevált /vagy annak hírében álló/ szolgáltatástípusok hatását tükrözik. Nehezen tudja kivonni magát e hatás alól a társadalomtudományi információk nyújtására vállalkozó intézmény, hiszen tények állnak rendelkezésre jól működő műszaki, agrár és orvosi dokumentációs

intézmények teljesítményeiről, amelyek arról tanuskodnak, hogy ezek az intézmények konkrét szükségleteket szolgálnak. Miért ne lehetne a társadalomtudományi szakterületeken hasonló eredményre szert tenni?

EGY JELENTŐS IGÉNYKUTATÁS

A társadalomtudományi információigény és az információszolgáltatás összhangja hiányának felismerése fontos vállalkozások, a szakirodalomban "user study"-nak nevezett módszeres igénykutatások megindítását ösztönzi. Alkalmam volt tapasztalni, hogy ezek jelentős szellemi és anyagi erőforrások mozgósítását igénylik. Lehetőségem nyílt arra, hogy betekintsek az angliai Bath University of Technology /Bath-i Műszaki Egyetem/ könyvtárának igazgatója irányításával megindított, három évre terjedő munkálatokba, s egybevetsem ezeket hazai elgondolásainkkal és próbálkozásainkkal.

A munkálatok arra az alapelvre épültek, hogy az igények kutatását nem lehet egyszeri aktusként felfogni, hanem folyamatnak kell tekinteni, amelynek során élő, hatékony kapcsolat létesül információigénylő és -szolgáltató között. Mivel nem várható el a kutatótól, hogy hosszas önmegfigyelésre épülő, rendszerezett tapasztalatokat "információ-igénycsomagként" bocsásson rendelkezésre, az információ-ellátó feladata az "igényelemek" összegyűjtése. Az ellátónak kell tehát kezdeményeznie a folyamatot, amit gondosan meg kell tervezni.

A bath-i munkálatokat a Ministry of Education and Science /Okta-tás- és Tudományügyi Minisztérium/ keretében működő Office for Scientific and Technical Information /Tudományos és Műszaki Tájékoztatásügyi Hivatal/ finanszírozza. A program két, egymással párhuzamos vizsgálódás-sorozatból áll. Az egyik - célját tekintve - hazai kezdeményezéseinkhez hasonló. Mintaszerű alapossgal összeállított kérdőív 68 pontjára kellett a bath-i és a bristoli egyetem társadalomtudományi tanszékein működő professzoroknak, előadóknak és kutatóknak válaszolniuk. A kérdőív felmérés célja: minél megbízhatóbb adatok szerzése a megkérdezettek információgyűjtési szokásairól, tapasztalatairól, az információellátással kapcsolatos véleményükről, javaslataikról, hogy azután e mozaikok a gépi feldolgozás megtörténtével egységes képpé álljanak össze, és a felderített szükségletek alapján megtervezhető legyen az ellátás mechanizmusa, illetve annak fejlesztése. Eleve nyilvánvaló volt azonban, hogy a kb. 1500 kérdőív nem fog kellő pontosságú adatokat produkálni. Ezért a megkérdezettek mintegy 10%-át pótlólag meginterjúvolták. De ez még mindig nem bizonyult elegendőnek. A kérdőív-interjú módszer fogyatékoságait egy ún. kísérleti tájékoztatói szakember /experimental information officer/ által végzett másik vizsgálódás-sorozat volt hivatva korrigálni. Számunkra elsősorban ez a vizsgálódás-sorozat jelentős, mert arra figyelmeztet, hogy az információellátás megtervezéséhez és megszervezéséhez, időálló ellátási rendszer kialakításához nem elégségesek az igényfel-mérések nyomán kapott adatok, bármilyen alapos munkálatok eredményeként nyerjük is azokat. Az igényvizsgálati adatok ellenőrzését, ki-egészítését és egységbefoglalását igen rugalmas, a menetközi tapasztalatokra azonnal reagáló, hosszabb távú vizsgálódás-sorozattal kell megoldani.

A kísérleti tájékoztatási szakember beállításánál figyelembe vették Bath-ban a korábbi tapasztalatokat. A London School of Economics /Londoni Egyetem Közgazdaságtudományi Kara/ ugyanis 1967/1968-ban igényvizsgálatot végzett, de az ennek nyomán elért eredmények ellentmondásosaknak és kevésbé megbízhatóknak bizonyultak, fő gyengéjük pedig, hogy nem adtak lehetőséget fejlődési tendenciák észlelésére, mert az igényeket viszonylag rövid időszak során figyelték meg. Ezért a bath-i munkálatok előkészítésénél arra a konklúzióra jutottak, hogy hosszabb időn át tartó megfigyelési periódust kell beiktatni, ennek folyamán felszínre kell hozni a látens, nem tudatosult információigényeket, és - élve az információszolgáltatások igényteremtő hatásával - aktív ráhatással alakítani és teremteni is kell igényeket. Különböző kísérleti jellegű szolgáltatásokat indítottak, amelyek célja az igényekkel kapcsolatos "mélységi adatok" produkálása volt. A vizsgálatok során arra kérte a tájékoztatási szakember az információk címzettjeit, hogy mérlegeljék a kapott szolgáltatásokat napi munkájuk szempontjából, válasszanak közülük, döntsenek felhasználhatóságukról, indokolják meg döntéseiket, egyszóval: az információellátó részéről tapasztalt aktivitásra hasonló aktivitással reagáljanak. A kísérleti szolgáltatások felhasználói abba a helyzetbe kerültek tehát, hogy nyilatkozniuk kellett.

A szolgáltatások azért voltak kísérletiek, mert megszüntették őket, ha nem bizonyultak hatékonyaknak, illetve menetközben módosították őket az ellátottak közlései alapján. Az igényteremtő szolgáltatások hatására fejlődtek, átalakultak az igények, erről értesült a megfigyelést végző tájékoztatási szakember. A megfigyelés tehát tényanyagot szolgáltatott ahhoz, hogy az információszolgáltatói mozgásukban, változásaikban értékelhessék az igényeket. Információszolgáltató és -felhasználó között ily módon folyamatos párbeszéd, kölcsönhatás jött létre, amelynek során egyre inkább közelíteni lehetett az elérni kívánt célhoz: az igényekkel összhangban álló szolgáltatások kialakításához.

A bath-i munkálatok alapja a következő megfontolás volt: az információellátás fő veszélye az az illúzió, hogy ha a szolgáltatásokra nem érkezik reagálás, akkor azok "célba találtak", megfelelőek, holott az esetek jelentős részében nem az elégedettség, hanem a közböbösség jele az információellátással kapcsolatos vélemények elmáradása, az információ címzettje nem veszi a fáradságot nézetei közlésére. E nagyonis reális veszély fő ellenszere az állandó, konstruktív munkakapcsolat információellátó és -felhasználó között, amely hozzásegít egymás szakmai nyelvének megismeréséhez, a kölcsönös elvárások és lehetőségek felméréséhez. Megvalósul az, ami a legfontosabb: tudatosul a kölcsönös egymásrautaltság.

Valahogy úgy vagyunk az igénykutatással, hogy mielőtt még véglegesen polgárjoghoz jutott volna, már negatív kicsengésű megnyilatkozásokkal is lehet találkozni vele kapcsolatban. Költséges, labilis eredményeket szolgáltató, muló divatként tartják számon egyesek. A bath-i munkálatok fő tanúságaként azt szűrtem le, hogy nem felesleges energiapazarlás és időpocsékolás az információigények szisztematikus vizsgálata, hanem a stabil ellátási rendszer kialakításának előfeltétele.

EGYÜTTMŰKÖDÉSI TÖREKVÉSEK

Tanulmányutam során módom volt meggyőződni arról, hogy egyre inkább tért hódítanak az információs szolgáltatások egymásraépítésének szükségességét valló nézetek. Mind többen értenek egyet abban, hogy az az információ, amit az egyik intézmény előállít és a saját szempontjából nézve végterméknek minősít, az egy másik intézmény számára nyersanyag. Igen jelentős felismerés ez, ha figyelembe vesszük, hogy tőkés viszonyok között működő információellátó intézményekről van szó. Az magától értetődő, hogy egyazon, jól szervezett információellátó intézményen - például könyvtáron - belül fogaskerékszerűen kapcsolódnak össze az egyes munkafolyamatok, és az egyik részleg által végzett munka produktumára épül a másik teljesítménye. Azonban az, hogy ez a szerves egység intézményközi viszonylatban valósuljon meg és az intézményen belüli, természetesnek felfogott munkamegosztás és kooperáció érintkező feladatkörű intézményeket kapcsoljon össze - olyan fejlődési tendencia érlelődését jelzi, amely korábban nem jelentkezett a nyugat-európai információellátó intézmények tevékenységében. Kétségsbe vonni annak a gyakorlatnak a létjogosultságát, amit az jellemez, hogy egymás mellett párhuzamos szolgáltatások léteznek, hogy az intézményi autarkitát magától értetődőnek, sőt kívánatosnak tekintik - figyelemreméltó szemléleti változásra utal, amelynek működésbeli konzekvenciái messze mutatnak. Végső soron nem kevesebbről van szó, mint az anarchikus fejlődés egyedül üdvözítő voltának a tagadásáról, arról, hogy rá kell térni a szolgáltatási potenciálok ésszerűbb és gazdaságosabb hasznosítására, a párhuzamosságok fokozatos csökkentésére, a koordinált fejlesztés meghonosítására. Talán nem kell hangsúlyozni, hogy ott, ahol az intézményi önállóság elvét és gyakorlatát nagyon határozottan védik és nem egyszer végletesen értelmezik, az egymásrautaltság elismerése jelentős eredménynek számít.

E szemléleti változás megnyilvánulásai igen változatosak. Talán egyik legjellemzőbb jelenségnek mondható az információellátó intézmények szakprofil szerinti szerveződésének, hálózatszerű összekapcsolódásának szorgalmazása, azzal a perspektívával, hogy lehetővé váljék a szolgáltatások specializációja és integrálódása, s ezzel hatásfokuk növekedése.

Természetesen nem lehet olyan hálózati vagy kooperációs szervezetről szó, amely a szocialista társadalmi rendben működő ellátó intézményeket összekapcsolja, és amiről - viszonyainkat némileg leegyszerűsítetten szemlélve - olykor úgy nyilatkoznak nyugat-európai könyvtári és dokumentációs szakemberek, hogy az nem egy vonatkozásban példát mutat számukra. Tőkés viszonyok között megvalósíthatatlan a munkamegosztásnak és az intézményközi kooperációnak az a tervszerűsége, amivel elvileg mindenki egyetért nálunk, és gyakorlati megvalósítására erőfeszítéseket teszünk. Nyugat-Európában tapasztalataim szerint csak a fejlődés irányainak reális felismeréséből fakadó spontán együttműködési törekvésekre van lehetőség, jöllehet a könyvtár- és tájékoztatásügy állami és szakmai irányító szervei mind többet emlegetik a tervszerűséget. Ez azonban többnyire szkeptikus megnyilvánulásokat vált ki azokból, akiknek a tervszerűséget a napi gyakorlat során kellene érvényesíteniök.

Nem alaptalan ez a szkepticizmus. A szakirodalom rendelkezésre bocsátásával összefüggő intézményközi kooperáció igen fejlett, de amikor arra terelődik a szó, hogy miként lehetne átültetni a gyakorlatba az aktív információszolgáltatások egymásraépülésének említett követelményét, megtorpannak a reformerek. A napi gyakorlat, ami előtűk áll, kevésbé biztató. Mennyivel egyszerűbb - például - amellett kardoskodni, hogy a londoni British Library of Political and Economic Science /Angol Politikai és Közgazdaságtudományi Könyvtár/ által szerkesztett, hatalmas anyagot feltáró London bibliography of the social sciences c. publikáció /a könyvtárba beérkezett társadalomtudományi művek gyarapodási jegyzéke/ változatlan módon szerkesztendő, mert szerkesztési elvei és gyakorlata kialakult, a felhasználók megszokta stb. - mint arról gondolkodni, hogy miként lehetne azt kezelhetőbb információs eszközzé alakítani, és más könyvtárak számára lehetővé tenni cimanyagának információs célú felhasználását, illetve annak alapján más információs eszközök előállítását. Mennyivel egyszerűbb azt állítani, hogy egy egyetemi kari könyvtár különösebb erőfeszítés nélkül képes saját állományának gyarapodási jegyzékekben való közzétételére, mint annak a módját keresni, hogy a kari könyvtárban levő, viszonylag korlátozott volumenű anyag helyett szélesebb választék álljon a kar előadójának rendelkezésére, s az áttekintést az azonos profilu könyvtárak - beleértve a kari könyvtárat - közös jegyzéke biztosítsa. Még nehezebb annak a kidolgozása, hogy miként lehetne az előadók számára specializált információs szolgáltatásokat biztosítani, megtakarítva a saját jegyzékek összeállításához szükséges kapacitást, amelyet - kiegészítve a karon meglévő szaktudással - a helyi igényekhez illeszkedő szolgáltatások előállítására kellene fordítani. A példákat - amelyek a helyes elv valóra váltásának nehézségeit tükrözik - folytatni lehetne.

Természetesen vannak pozitív példák. Ki kell emelni az angliai House of Commons Library /Parlamenti Könyvtár/ szolgáltatásait, amelyek fő célja a parlamenti képviselők sokirányú tájékoztatása. Az egyik szolgáltatás "háttéranyagot" biztosít a képviselők számára a vitára kerülő témákkal kapcsolatban. Egy-egy ilyen anyag tudományos elemzést nyújtó tanulmány valamely központi fontosságú gazdasági, szociális vagy kulturális kérdéstről. A tanulmányok ismeretanyaga nemcsak a képviselők által hasznosítható, hanem a társadalomtudományi kutatás és az államapparátus számára is érdekes.

ORSZÁGOS ELLÁTÁS - HELYI ELLÁTÁS

Az információs szolgáltatások egymásraépülésének problémái mögött további probléma húzódik meg: nem tisztázott az országos és a helyi szolgáltatások egymáshoz való viszonya. Más szóval: sem elvileg, sem a gyakorlatban nem kristályosodott ki, hogy mely szolgáltatások nyújtását kellene gazdag szakirodalmi állománnyal bíró nagy információellátó intézményektől elvárni, és melyek azok, amelyek biztosítására inkább felkészült például egy kutatóintézet belső információs részlege. Vitatott, hogy az utóbbi által rendelkezésre bocsátott információk hozzáférhetőek legyenek-e az intézet falain kívül is.

Ismerős problémák ezek. Elvileg adotttnak tűnik a megoldás: a nagy, országos hatókörű ellátó intézmények biztosítják a regisztratív, alapozó jellegű katalógusokat, bibliográfiákat, a szakprofil szerint illetékes intézményi belső könyvtárak, tájékoztatási részlegek viszont az ezekre alapozott specializált információs szolgáltatások rendelkezésre bocsátására hivatottak, s e szolgáltatásokat országosan hozzáférhetővé teszik. Ez a séma az egyes tudományágak szakirodalmi ellátását országos rendszerben ábrázolja. Az e rendszeren belül teljesített szolgáltatások tehát országos hatókörűek, azaz: az adott tudomány, szakterület bárhol dolgozó szakembereinek igényeit elégítik ki. Ebben a felfogásban a szolgáltatások akkor is országosan terjesztendők, ha intézményi belső részleg állítja elő azokat. A megfontolás az, hogy ha léteznek szakprofil szerint specializált tudományos intézetek, akkor az ott előállított információs szolgáltatások nem képezhetnek intézeti monopóliumot, ne csak az intézeti kutatók, szakemberek tevékenységét segítsék elő, hanem bocsássák azokat a másutt működő szakemberek rendelkezésére is.

A megvalósítás bonyolult feladat, különösen tőkés viszonyok között. Magas fokú szervezethez szükséges követel meg, és e szervezethez nem jöhet létre spontán törekvésekre alapozottan. A szervezethez megvalósításának előfeltétele a céltudatos tervező tevékenység. De hogyan fejthető ez ki ott, ahol a hosszú fejlődési folyamat eredményeként létrejött tevékenységi köröket általában sérthetetlennek fogják fel, és ahol a célszerűségi, országos távlatu szempontok érvényesítését - ha azok nem egyeznek az adott intézményen belül érvényesülő közfelfogással - kívülről jött beavatkozásnak tekintik? Milyen érvek győzik meg a megszokott állapotokat idealizálókat arról, hogy egy adott szakterület, tudományág országos érdekei az eddigi tevékenység módosítását igényli, és olyasmibe kell kezdeni, ami már csak azért is nehezebb, mert kitaposatlan utakon kell elindulni?

Aligha kell bizonyítani, hogy mennyivel erősebb, közvetlenebb hatást fejt ki az intézményi szemlélet, amely konkrét, hatása mindennapos tevékenységben érvényesül. Az intézményi érdek egyszerűbben, közérthetőbben képviselhető. Ezzel szemben a tudományág, szakma országos vetületű érdekei nehezebben definiálhatók, az országos érdekek összekapcsolódása az intézmények keretén belül elérendő célokkal rendszerint csak áttételesen mutatható ki. Az információellátás országos fejlesztésén fáradozóakra igen nagy munka vár annak az elfogadtatásában, hogy a potenciálok szerinti rendeződés végső soron nemcsak egy-egy tudományág, szakma országos érdeke, hanem egybevágy az ellátó intézmények érdekeivel is.

Az országos információellátás fejlesztésekor kikerülhetetlenül szembe kell nézni azzal a ténnyel, hogy nem biztosíthat korszerű ellátást a nagyszámú, szétaprózottan működő ellátó intézmények koordinálatlan, amorfi halmaza. Más szóval: az országos ellátás nem egyenlő az elszigetelten működő ellátó intézmények tevékenységének összegével. A látszat az, hogy az igények valamely intézménynél lecsapódnak, és így vagy úgy, de kielégítőnek. Azonban ez nem elég. A társadalomtudományok művelői által elérni szándékozott célokkal meghatározott, korszerűen felfogott információs szükségletek kielégítéséhez több kell, és ezt a többletet csak a magasabb színvonalra emelt intézményi szolgáltatások koordinációjával és bizonyos központi megoldásokkal lehet biztosítani.

Az országos információellátás kérdéseinek tisztázatlansága fékezi az ellátás megszervezését. Ennek ellenére, az információellátás országos méretűvé fejlesztését célzó törekvések élnek, és egyre jobban hatnak. Ilyen törekvéseket tükröz Nyugat-Németországban a központi szakkönyvtárak kijelölése egy-egy diszciplína országos szakirodalmi ellátására. E könyvtárak szövetségi méretekben /überregional/, tehát az ország egészére kiterjedően kötelesek nyújtani szolgáltatásukat, s a központilag - a Deutsche Forschungsgemeinschaft /Német Kutatói Munkaközösség/ által - biztosított anyagi eszközöket az országos feladatok megoldásának megindításához kapják. Ugyancsak az országos méretű információellátás célját szolgálják a svédországi munkálatok, amelyek integrált bibliográfiai és dokumentációs szolgáltatások előállítását irányozzák elő a gépesítés segítségével. Hasonló célú törekvéseket tapasztaltam Angliában például a közgazdasági szakirodalmi ellátás terén. A célokhoz különböző módon közelítő munkálatok közös vonása az a felismerés, hogy túl kell jutni azon a stádiumon, amit korlátozott körű felhasználói rétegek szűk keretek között történő ellátásának gyakorlata jellemez, ki kell bővíteni e kört, és a felhasználók minél szélesebb köre számára gazdagabb információbázist és fejlettebb szolgáltatásokat kell rendelkezésre bocsátani.

ADATBANKOK A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK TERÜLETÉN

Egyes társadalomtudományok sajátos információigényei folytán növekvőben van az adatbankok jelentősége. Ezek tevékenységének tanulmányozása nem tartozott uticéломhoz. Ennek ellenére - éppen az adatbankoknak a szakirodalmi információforrásokat kiegészítő funkciói miatt - megtekintettem az Universitát in Köln /Kölni Egyetem/ és a University of Essex /Essexi Egyetem/ mellett működő társadalomtudományi adatbankokat: Zentralarchiv für Empirische Sozialforschung, Köln /Központi Empirikus Társadalomtudományi Archivum/ és Social Science Research Council, Colchester /Társadalomtudományi Kutatási Tanács/. Alkalmam volt meggyőződni arról, hogy a különböző céllal elvégzett felmérések, adatfelvételek adatait, anyagait tároló és ezeket ún. másodlagos elemzések céljára rendelkezésre bocsátó adatbankok egyes társadalomtudományok kutatói, valamint más szakemberek és az államigazgatási apparátus számára nélkülözhetetlen információforrások. Az adatbankok működtetése révén mintegy "ujjászületnek" a számítógépbe táplált információk, mert lehetővé teszik az egyszer már elvégzett munkálatok során nyert információknak az eredeti céloktól eltérő rendelkezéssel, más szempontok szerint történő újrafeldolgozását, az információk újrahasználatát. Az adatbankok működése jó példája annak az említett alapelvnek, amely szerint az információk végeredmény, amit valamely munkálat során nyerünk, más munkálat számára nyersanyagként használható fel és új információt, új ismeretet produkál. Az adatbank a társadalomtudományok szempontjából úgy is felfogható, mint a szakirodalomból nyerhető információk korlátozottságának egyik megnyilvánulása, illetve a korlátozottság egyik konzekvenciája. A könyv - általában a nyomtatott vagy más módon sokszorosított dokumentum - a benne foglalt adatokat meghatározott szempontok szerint csoportosítja, elemzi, értékeli, prezentálja. Ugyanezek az adatok más szempontok sze-

rint vizsgálva, eltérő eredményekre vezetnek. Ez azonban már nem oldható meg a könyvvel, ahol az adatok a feldolgozás eredményeként már rögzítődek. Elképzelhető olyan szituáció, amikor valamely könyv adatait számítógépbe táplálják, és az "ősanyag" újraelemzése révén a könyvben rögzített kép addicionális ismeretekkel egészül ki, sőt a könyvben foglalt megállapításoktól eltérő eredmények kerülnek napvilágra.

Az adatbankokban tárolt anyag hatalmas információs potenciált képvisel, de még nem tartunk ott - tájékoztattak az adatbankok vezetői -, hogy ezzel a potenciállal kellőképpen éljenek az érintett és más területek kutatói. Mint erről a colchesteri adatbankban értesültem, a fő fogyasztók nem a kutatók - akiknek egy részét még visszatartanak különböző megfontolások - hanem a helyi államigazgatási szervek, amelyek napi munkájukban kívánják hasznosítani az olyan felméréseket, mint pl. a lakosság vásárlási igénye, a közoktatás helyzete, a községtanácsi választások eredményei stb. Az adatbank kezd olyan módon működni, mint a statisztikai apparátus: alapanyagokat bocsát a közgazdász, szociológus, üzletember, államigazgatási tisztviselő rendelkezésére. Ezek az alapanyagok az adatbankok által rendelkezésre bocsátott visszakereső segédletek révén kívánság szerint igényelhetők.

A 60-as évek közepén létrehozott és előbb említett Social Science Research Council, az angol társadalomtudományi kutatás közpénzekből történő finanszírozását ellátó szerv, invenciózus módon oldotta meg az adatbank működésének közvetett támogatását. Arra kötelezi a Tanács anyagi eszközeiben részesített kutatókat, hogy a finanszírozott kutatások eredményeit, felméréseik anyagát adják át a colchesteri adatbanknak, s e kötelezettség teljesítése az anyagi támogatás feltétele. Ily módon gyarapszik az adatbank információállománya és mindinkább bekerülnek a tudományos köztudatba a colchesteri intézmény által biztosítható lehetőségek.

ÁLLAMIGAZGATÁS ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÁS

Tudomány és információellátó intézmény közötti kapcsolat hasznosnak mutatkozó formájával találkoztam Angliában. A Social Science Research Council felkérésére mintegy 35 un. academic liaison officer működik a társadalomtudományi kutatásokban érdekelt minisztériumokban, akiknek feladata: kapcsolat tartása a kutatóintézetekkel, egyetemekkel, a minisztériumuk tájékoztatása a releváns kutatási eredményekről, az államigazgatás igényeinek továbbítása a kutatókhoz, tájékoztatás adása az utóbbiak számára érdekes hivatalos dokumentumokról. A "liaison officer"-eknek szerepük van a kormánysszervek dokumentumainak archiválásában is, illetve az azt megelőző szelekálásban. Közreműködésükkel elkerülhetőnek vélik a kutatás számára fontos dokumentumok megsemmisítését. Ezt elsősorban a napi működés közben létrejött feljegyzések és hasonló iratok tekintetében tartják fontosnak. A "liaison officer"-ek tevékenysége jellegzetes vonása a társadalomtudományok iránti fokozott érdeklődésnek az államigazgatás részéről.

Ugyanakkor fontos a kutatás számára is, mert gyakran hallható, hogy a szociális kérdésekkel foglalkozó tárcáknál sok, a kutatók szempontjából jelentőséggel bíró dokumentum van, de hozzáférhetőségük nem biztosított.

- o -

Tanulmányutak alkalmával ismételten összehasonlításokat teszünk a külföldön tapasztaltak és a hazai helyzet között. Számomra olyképpen zárult le ez a folyamat, hogy a meglátogatott országok társadalomtudományi információügye és a hazai fejlesztési elgondolások között több tekintetben hasonló vonások fedezhetők fel. A legfontosabb közös vonásnak azt tekintem, hogy csakugy, mint itthon, a nyugat-európai országokban is előtérbe kerül a társadalomtudományi információellátás problematikája. Igen fontos analógia az is, hogy az információellátás fejlesztésében nagy hangsúlyt kap az intézményközi kooperáció szorgalmazása, az integrált szolgáltatásrendszer kialakítására irányuló törekvés. Természetesen az információellátás fejlesztését célzó munkálatok alapjául szolgáló megfontolásokban, az elérni kívánt célokban, a megvalósítás módozataiban döntő, illetve jelentős különbségek vannak. Ez természetes következménye annak, hogy a társadalmi rend, amelynek keretei között a társadalomtudományi kutatás folyik, és amelynek szolgálatára hivatott, más nálunk, mint Nyugat-Európában. Ugyancsak a társadalmi rend és intézményei különbözőségéből fakad, hogy a fejlesztés kérdéseire nem egy vonatkozásban másként nyulnak Nyugat-Európában, mint ahogy mi tervezzük. Az eltérések ellenére van átvennivalónk a nyugati tapasztalatokból. Elsősorban az, hogy a fejlesztés átgondolt, szisztematikus előkészítő munkát igényel.

Viszonyaink a legalapvetőbb kérdésben, a tervszerű intézményközi együttműködésben, a tevékenységi körök tudatos és ökonómikus megosztásában olyan alapot biztosítanak, ami nem áll rendelkezésre Nyugat-Európában. Ez lehetőséget teremt arra, hogy gyorsított ütemben hozzuk be az e téren fennálló elmaradást.

- o -

LÁNG, I.: Some problems of the information supply of social science research in West Europe

On a three-month UNESCO fellowship, the author studied the problems of the information supply of social science research in Sweden, France, Great-Britain and in the German Federal Republic in 1970. The article sums up the author's major findings.

The information supply of social science research is being given ever more attention. This is mainly due to the fact that the individual fields of social activities - e.g. public administration - tend to rely increasingly on the achievements of social science research, involving a corresponding increase in their expectations as to the improvement of information supply. Both the extension and specialization of higher education and training in social sciences also necessitate the improvement of information supply. There is also an increase in the number of professionals requiring up-to-date information services.

Social science information for the time being is still in the process of identifying and formulating the fundamental problems. Debates are going on to determine to what extent social science information differs from the nature of information in the natural sciences, which arises from the difference between natural and social science disciplines. The information demands of social science research still remain to be clarified.

The development of information supply in the social science field still appears as a major problem of library development. As regards the performance of libraries, the author surveys those erroneous and simplifying opinions which inevitably lead to the conclusion that new paths will have to be opened up since libraries cannot cope with the requirements of development.

It will certainly take a long time before the recognized and systematized demands of research for information have been brought into harmony with the supply of information. Researchers do not analyze their own information needs, thus the identification as well as the systematization of such needs is left to the libraries and other information supplying bodies. The exploration of users' information needs /users studies/ are important undertakings, requiring considerable efforts, both intellectual and material. The author reports on the three-year work of the Bath University of Technology /England/ aimed at determining the information needs of the faculty-members of social science departments of the Bath and Bristol universities. He gives a detailed account of experiments complementary to other methods of investigations /questionnaires, interviews/ by which the information officer explores the needs for new and modified information services, taking into account the opinion of users.

There is also an increased demand for the superimposition of services. This method can be outlined as follows: a certain service rendered by one institution forms an end product from the aspect of another information supplying institution, and from the given service

the latter will develop another service. This presumes a high level of organization, division of labour, and co-operation. The author also points to some obstacles in the way of planned organization in West Europe. He analyzes the problems of information supply both at a national level and within the individual institutions, the relationship between nation-wide and local services, and quotes examples of aspirations for a nation-wide information supply. Finally, he refers to the importance of data banks, particularly as regards the development of the supply of social science information.

o°o

ЛАНГ, И.: Некоторые проблемы обеспечения литературой исследований по общественным наукам в Западной Европе

В 1970 году автор в рамках трехмесячной стипендии ЮНЕСКО изучал вопросы обеспечения информацией исследований по общественным наукам в Швеции, в Западной Германии, Англии и Франции. В статье подытоживается главный опыт.

Обеспечение информацией исследований по общественным наукам все больше передвигается на передний план. Это обосновывается тем, что некоторые области общественной деятельности — в их числе управление государством — все в более большой мере опираются на результаты исследований по общественным наукам, что усиливает требования лучшего обеспечения информацией. В то же время способствует улучшению обеспечения информацией, расширение и дифференцирование преподавания общественных наук в университетах; возрастает число специалистов, требующих современного обслуживания информацией.

Дело информации в общественных науках является в настоящее время скорее в стадии осознания проблем, оформления основных вопросов. Ведутся споры о различиях в характере информации по общественным наукам и информации по естественным наукам, вызванных различиями между этими дисциплинами. Информационные запросы исследований по общественным наукам пока что не выяснены.

Развитие обеспечения специальной литературой общественных наук в наши дни вообще входит в задачу развития библиотек. Автор представляет ложные, упрощающие взгляды, связанные с эффективностью библиотек, приводящие к выводу, что приходится искать новых путей, так как библиотека сама не способна соответствовать требованиям развития.

Придется пройти еще длинную дорогу до времени, когда осознанный и систематизированный информационный запрос и обслуживание информацией будут в соответствии. Исследователи не подвергают анализу информационные запросы, таким образом определение и систематизация этих являются задачами институтов, обслуживающих информацией. Изучение запросов очень важно, проведение которого требует много умственных и материальных затрат. Автор отчитывается о трехлетней работе,

проведенной в University of Technology in Bath (Технический Университет), направленной на определение информационных запросов научных кадров университетов в Bath и Bristol. Автор подробно занимается опытами, дополняющими опросы с анкетами и интервью, в рамках которых специалисты по информации изучают запросы информационными обслуживаниями, модифицированными при ходе, учитывая мнения обеспеченных информацией людей. Усиливается потребность в связанности обслуживания. Сущность этого сводится к следующему: обслуживания одного института служат исходными материалами создания новых обслуживаний в рамках другого института. Это предполагает высокую степень организованности, распределение труда и кооперацию. Автор указывает на препятствия планированной организованности в Западной Европе. Подвергает анализу проблемы государственного и внутриинститутского обслуживания, отношение между государственными и местными обслуживаниями и приводит примеры для стремлений к государственной обеспеченности информацией. Наконец говорится о важности банка данных с точки зрения развития обеспечения информацией общественных наук.

o^o

LÁNG, I.: Einige Probleme der fachliterarischen Informationsversorgung der gesellschaftswissenschaftlichen Forschung in West-Europa

Der Verfasser studierte im Rahmen eines UNESCO-Stipendiums von drei Monaten die Fragen der Informationsversorgung auf dem Gebiet der gesellschaftswissenschaftlichen Forschung in Schweden, in der Bundesrepublik Deutschland, in England und in Frankreich. Die Abhandlung ist eine Zusammenfassung seiner Erfahrungen.

Die Informationsversorgung der gesellschaftswissenschaftlichen Forschung rückt immer mehr in den Vordergrund. Das ist hauptsächlich darauf zurückzuführen, dass einige Gebiete der gesellschaftlichen Tätigkeit - unter anderem die Staatsverwaltung - in zunehmendem Masse die Ergebnisse der gesellschaftswissenschaftlichen Forschung beanspruchen, wodurch auch die Anforderungen im Hinblick auf bessere Informationsversorgung gesteigert werden. Auch die Erweiterung und Differenzierung des Universitätsunterrichts der Gesellschaftswissenschaften wirkt in Richtung der Verbesserung der Informationsversorgung: die Zahl moderne Informationsdienste beanspruchender Fachleute nimmt zu.

Das gesellschaftswissenschaftliche Informationswesen befindet sich heute noch grösstenteils im Stadium des Bewusstwerdens von Problemen sowie der Abfassung von Grundfragen. Es werden Diskussionen über die Abweichung des Charakters der gesellschaftswissenschaftlichen Informationen von dem der naturwissenschaftlichen Informationen geführt, was den Unterschieden der gesellschaftlichen und naturwissenschaftlichen Disziplinen entspringt. Die Informationsansprüche der Gesellschaftsforschung sind bisher nicht aufgeschlossen worden.

Die Entwicklung der gesellschaftswissenschaftlichen fachliterarischen Informationsversorgung kommt heute noch in erster Reihe als ein Problem der Bibliotheksentwicklung zum Ausdruck. Der Artikel zählt die mit den Bibliotheksleistungen verbundenen irrtümlichen und vulgarisierenden Auffassungen auf, und kommt zu dem Schluss, dass neue Wege gesucht werden müssen, da die Bibliothek mit den Erfordernissen der Entwicklung nicht Schritt halten kann.

Es muss noch ein langer Weg getan werden bis der erschlossene, systematisierte Informationsanspruch seitens der Forschung und der Informationsdienst in Einklang kommt. Die Forscher selbst analysieren ihre Informationsansprüche nicht, so bleibt die Aufgabe der Feststellung und Systematisierung derselben den informationsversorgenden Institutionen überlassen. Die Anspruchsforschungen sind wichtige Unternehmungen, ihre Vollführung erfordert bedeutenden geistigen und materiellen Aufwand. Der Verfasser berichtet über die dreijährige Arbeit, die an der Bath University of Technology unternommen wurde um die Informationsansprüche der Mitarbeiter der Lehrstühle für Gesellschaftswissenschaft der Universitäten von Bath und Bristol festzustellen. Er beschreibt eingehend die Experimente, welche die Untersuchungen mit Fragebogen und Interviews ergänzen und im Rahmen deren der Informationsexperte /information officer/ mittels laufend modifizierter Informationsdienste die Ansprüche - unter Berücksichtigung der Meinungen der Benutzer - erforscht. Die Anforderung nach einer Kontinuität der Dienste wird immer häufiger geäußert. Das Wesentliche derselben besteht in folgendem: der von einer Institution geleistete Dienst ist ein Endprodukt vom Gesichtspunkt einer Institution, woraus in einer anderen Institution ein weiterer Dienst ins Leben gerufen wird. Hierbei wird eine hochentwickelte Organisation, Arbeitsteilung und Kooperation vorausgesetzt. Der Verfasser weist auf die Hindernisse der planmässigen Organisation in Westeuropa hin. Er analysiert die Probleme der Versorgung innerhalb des Landes und innerhalb der Institutionen, ferner das Verhältnis der Landes- und der lokalen Dienste zueinander, und charakterisiert anhand von Beispielen die Bestrebungen auf Landesebene. Schliesslich verweist er auf die Bedeutung der Datenbanken im Hinblick auf die Entwicklung der gesellschaftswissenschaftlichen Informationsversorgung.

§§§§§